

170 РОКІВ КАФЕДРИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ІНСТИТУТУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У жовтні 2012 р. на кафедрі міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі — Інститут, ІМВ) відбулись урочистості у зв'язку зі 170-річницею від дня створення кафедри. У міжнародній науковій конференції, присвяченій цій знаменній події, взяли участь викладачі і науковці з України, Росії, США, Молдови, Білорусі, Німеччини. Із вітальним словом до зібрання звернувся директор Інституту міжнародних відносин професор В. Копійка, який підкреслив непересічне значення кафедри і відділення міжнародного права та його викладачів у підготовці фахових міжнародників у межах Інституту міжнародних відносин, Університету, всієї незалежної України. Професор В. Копійка підкреслив, що своєрідним підтвердженням правильності обраного кафедрою напрямку є зростаюча популярність міжнародно-правової освіти в Україні та створення останнім часом низки спеціалізованих підрозділів у різних навчальних закладах України, що обрали своєю спеціалізацією саме міжнародне право.

Із вітальним словом до присутніх звернулись завідувач кафедри міжнародного права у 1985–1998 рр. професор В. Буткевич, завідувач кафедри міжнародного права у 1998–2003 рр. професор В. Муравйов, завідувач кафедри з 2003 р. професор О. Задорожній. Вони звернули увагу присутніх на таке.

Кафедра міжнародного права пройшла в своїй історії декілька пов'язаних і самостійних етапів у складі вищої школи Російської імперії (1842–1917 рр.), Радянського Союзу (1963–1991 рр.), незалежної України (з 1991 р.). Відповідно до завдань підготовки кадрів із вищою університетською освітою змінювались основні акценти і напрями її роботи. Разом із цим центром наукової уваги кафедри завжди залишались непересічні міжнародно-правові процеси, універсальні норми та принципи їхньої взаємодії з національними правовими системами.

Кафедра міжнародного права була відкрита в Київському університеті Святого Володимира у 1842 р. Її поява (під назвою «Кафедра загальнонародного правознавства») дала початок київській школі міжнародного права, що добре відома не лише в Україні, а й далеко за її межами. За 170 років київськими вченими проведено ґрунтовні дослідження проблем теорії та історії міжнародного права, систематизації його джерел, зроблено вагомий внесок у теоретичне обґрунтування найважливіших галузей та інститутів — міжнародного морського права, міжнародного повітряного права, міжнародного економічного права, міжнародного права захисту прав людини та інших.

Із листопада 1846 р. кафедру очолив П. Тутковський — випускник Київського університету, який до цього був спеціально відряджений на стажування за кордон для підготовки курсу «Міжнародне право», який він і розпочав викладати після повернення.

У 1853 р. кафедру після передчасної смерті П. Тутковського очолив В. Незабитовський, який пропрацював на цій посаді 30 років. Він став одним із перших учених Російської імперії, який звернувся до дослідження теорії міжнародного права. Професор В. Незабитовський створив власне оригінальне вчення про право, розробив нову концепцію юридичної природи території в теорії міжнародного права тощо. Створена й виплекана В. Незабитовським школа міжнародного права дотримувалася гуманістично-ліберальних традицій у викладанні й дослідженнях, що розвивалися в Університеті Святого Володимира аж до початку ХХ ст. У 1884 р. кафедру очолив відомий український юрист-міжнародник та дипломат О. Ейхельман.

Після тривалої перерви, пов'язаної з революціями та змінами влади в Україні, роботу кафедри було відновлено в Київському університеті у 1954 р. під назвою «Кафедра державного та міжнародного права», потім — «Кафедра міжнародного права та іноземного законодавства», і, нарешті, — «Кафедра міжнародного права». Її очолив професор П. Індиченко, його наступниками були М. Коростаренко, І. Лукашук, В. Буткевич, В. Муравйов та О. Задорожній.

Із моменту поновлення кафедри у складі юридичного факультету у 1963 р. і до 1985 р. її очолював видатний радянський, український та російський вчений, юрист-міжнародник професор І. Лукашук. В умовах Радянського Союзу та специфічних завдань кафедри як складової факультету міжнародних відносин та міжнародного права, основним завданням якого була підготовка кадрів для країн, що розвиваються, кафедра забезпечувала викладання міжнародного права представникам різних культур та країн Азії, Африки та Латинської Америки. Підготовка радянських студентів і кадрів для вітчизняного, українського Міністерства закордонних справ була вторинною і практично не могла визначати зміст і напрями як наукової, так і викладацької роботи. Проте вже у той час кафедра міжнародного права та іноземного законодавства стала науково-методичним центром, центром наукової і дослідницької роботи в міжнародному праві, порівняльному правознавстві, міжнародному приватному праві¹.

За часів перебудови, розширення компетенції республік СРСР у сфері міжнародних відносин, а також інтенсифікації і ускладнення міжнародних відносин СРСР модифікувались і завдання кафедри. Особливо важливим періодом в історії кафедри став час на зламі епох — завершення 70-річного радянського періоду та формування основ дослідження і викладання міжнародного права в нових умовах незалежної України. Символічно, що саме в цей час завідувачем кафедри був видатний український державний діяч, перший Голова й ініціатор створення Комітету Верховної Ради з прав людини, Голова Конституційної Комісії Верховної Ради України у період підготовки Конституції України 1996 р., вчений, юрист-міжнародник зі світовим іменем, заслужений юрист України, суддя Європейського суду з прав людини Володимир Григорович Буткевич. Заслуги видатного організатора університетської науки, першого директора Ін-

¹ Див.: *Матвеев Г. К.* Підготовка кадрів та наукова діяльність на факультеті міжнародних відносин та міжнародного права КДУ ім. Т. Г. Шевченка // *Вісник КДУ ім. Т. Г. Шевченка.* — Серія МВ і МП. — 1983. — № 17. — С. 3–12.

титуту міжнародних відносин професора В. Буткевича непересічні й потребують окремого наукового і біографічного дослідження. Тільки завдяки енергії і науковій ґрунтовності діяльності В. Буткевича був створений Інститут міжнародних відносин — окрема кафедра стала паростком цілого кластеру правових кафедр, що мали на меті спеціалізовану підготовку не просто юристів, а юристів-міжнародників широкого профілю.

Професор В. Буткевич очолив кафедру у 1985 р. Під його організаційним і науково-методичним керівництвом були створені засади формування Інституту міжнародних відносин та міжнародного права (пізніше — Інституту міжнародних відносин), першим директором якого і став професор В. Буткевич. Кафедра у період з 1985 по 1991 рр. стала основою формування юридичної підготовки студентів ІМВ та заклала кадрові основи для формування інших правових кафедр ІМВ (того самого кластеру) — кафедри міжнародного приватного та митного права на чолі з видатним українським юристом-міжнародником професором К. Сандровським та кафедри порівняльного правознавства, яку очолив корифей порівняльного правознавства в українській юридичній науці професор В. Забігайло. Остання була покликана здійснювати викладання в порівняльному плані загальнотеоретичних та галузевих юридичних дисциплін, традиційних для спеціальності правознавство, але з врахуванням міжнародно-правової специфіки.

Під організаційним та ідейним керівництвом В. Буткевича кафедра та Інститут пережили і перемогли в найтяжчі часи своєї історії наприкінці 80-х — початку 90-х років минулого століття. На зламі епох посилювалися тенденції до розформування Інституту. Об'єктивною причиною стало як значне скорочення кількості іноземних студентів у СРСР наприкінці 80-х років, так і майже їх повна відсутність в Україні на початку 90-х років. Гарячі голови наполягали на розформуванні Інституту та переведенні його кафедр на споріднені факультети «за належністю». Тільки громадянська мудрість і героїзм, наукова прогностика і гарячий патріотизм, віра у непересічність завдань побудови незалежної України як рівноправного суб'єкта міжнародного права, фундаментальні підходи до тенденцій глобального розвитку професора В. Буткевича дозволили в ті часи зберегти унікальний колектив Інституту. На найвищому рівні В. Буткевич відстояв необхідність і корисність для нової української держави Інституту міжнародних відносин.

1991 рік та здобуття Україною незалежності поставили абсолютно нові завдання і перед колективом Інституту та кафедрою міжнародного права. Фундаментальною основою розвитку наукових досліджень кафедри на той час стали глибокі напрацювання професора В. Буткевича у сфері аналізу співвідношення міжнародного і національного права. Вже тоді стало зрозуміло, що ідеї В. Буткевича стосовно впливу міжнародного права на конституційні порядки можуть бути покладені в основу державно-правового розвитку нової держави. «Відволікаючись» на державні справи, В. Буткевич продовжував роботу з організаційного розвитку кафедр Інституту, ініціював видання першого в Україні періодичного видання в галузі міжнародного права «Українського часопису міжнародного права» (1992 р.), створив взірцеву і фундаментальну програму курсу міжнародного права (1993 р.), яка на довгі роки стала неперевершеною базою подальшого

творчого розвитку викладання міжнародного права і яка до цих днів покладена в основу усіх програм викладання міжнародного права не тільки в Україні, а й у інших пострадянських державах. Залишивши керівництво Інститутом, у 1994 р. В. Буткевич стає народним депутатом України, проте, будучи обраним Головою Комітету Верховної Ради України з прав людини, а дещо пізніше — ще й Головою Конституційної Комісії Верховної Ради України, продовжує керувати кафедрою міжнародного права та залучає майже всіх її науковців-викладачів до активної наукової діяльності в галузі прав людини і участі у процесах державотворення. Саме в ці часи завдяки патріотичній науково-дослідній і організаторській діяльності В. Буткевича сформувалися основи сучасної кафедри міжнародного права — наукові, кадрові, функціональні, методично-викладацькі. Своєрідним і ефективним продовженням заснованого В. Буткевичем фундаментального курсу розвитку кафедри стало написання під його керівництвом і за безпосереднього самовідданого авторства і редагування В. Мицика двотомного підручника: «Міжнародне право. Основи теорії» (Т. 1) та «Міжнародне право. Основні галузі та інститути» (Т. 2), що вийшов друком у 2002—2004 рр.

Після обрання у 1998 р. професора В. Буткевича суддею Європейського суду з прав людини завідувачем кафедри міжнародного права було обрано доцента В. Муравйова. У 2003 р. відповідно до нових завдань зовнішньої політики держави, пов'язаних з євроінтеграційним курсом, у межах відділення міжнародного права відбулася нова реорганізація кафедр, у результаті якої на основі кафедри порівняльного правознавства було сформовано кафедру порівняльного правознавства і європейського права. Із кафедри міжнародного права на цю реорганізовану кафедру перейшла група викладачів на чолі з професором В. Муравйовим та доцентом Л. Заблоцькою, які, тим не менш, продовжили викладати і деякі дисципліни за профілем кафедри міжнародного права («Право міжнародних організацій», «Право міжнародних договорів», «Міжнародне гуманітарне право»). Водночас завідувачем кафедри міжнародного права було обрано доцента О. Задорожного.

У виступах було підкреслено непересічне значення підготовки кваліфікованих юристів-міжнародників для української дипломатичної служби, згадувались видатні випускники факультету й Інституту, що посідають чільні місця в органах зовнішніх зносин багатьох держав світу, міжнародних організаціях.

На конференції виступили науковці та викладачі Київського національного університету та інших навчальних закладів України та зарубіжних країн.

З ювілейною промовою виступив завідувач кафедри міжнародного права, професор О. Задорожній. У ній він зупинився на історії розвитку кафедри, розказав про наукові здобутки професорсько-викладацького складу за всі роки існування кафедри.

Доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ольга Володимирівна Буткевич виступила з доповіддю, присвяченою дослідженню історії міжнародного права фахівцями кафедри міжнародного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. На думку доповідача, найбільш повно оцінити ту чи іншу національну науку або доктрину можна через аналіз

того, яким чином у ній висвітлюються суперечливі аспекти теорії відповідної теоретичної дисципліни. Для міжнародно-правової науки такими дискусійними питаннями завжди були проблеми її історії, передусім — аспекти її походження і становлення, аналіз її особливостей і розвитку у докласичний (стародавній та середньовічний) період. У доповіді було запропоновано загальну характеристику розвитку вітчизняної науки міжнародного права через розкриття його історичних аспектів вченими кафедри міжнародного права Київського університету. Загалом, відбиваючи загальні тенденції теорії міжнародного права, українська наука (зокрема її київська школа) мала й свої традиційні особливості. Її відмінністю було швидке реагування на проблеми теорії цього права, однією з яких, безумовно, є проблематика його історичного розвитку. Тому для цієї школи був характерним інтерес до історичної науки міжнародного права.

Іноземний член Національної академії наук України, заслужений професор права Університету штату Пенсільванія, почесний професор порівняльного права Університетського коледжу Лондона Вільям Елліотт Батлер виступив із доповіддю «Деякі поточні питання історії міжнародного права». У ній він розкрив методологічні та практичні проблеми дослідження міжнародно-правової історії, виявив особливості та стан цієї галузі теорії міжнародного права у державах Східної Європи. Зокрема, він відзначив швидкі темпи розвитку дослідження історії міжнародного права в українській науці. Також професор В. Е. Батлер зупинився на аналізі внеску окремих представників української науки міжнародного права у його розвиток у ХХ ст. Так, він ще раз зупинився на науковому доробку видатного юриста-міжнародника, вченого зі світовим ім'ям, академіка Національної академії наук України Володимира Грабаря.

На конференції також виступили інші вчені. Зокрема, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділення міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. Гріненко — із доповіддю на тему «Міжнародно-правові засади сучасної зовнішньої політики України»; доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» М. Буроменський — із доповіддю «Міжнародне право в умовах конфліктів нового типу»; доктор юридичних наук, доцент, завідувач відділу європейського права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства при Верховній Раді України О. Київець — із доповіддю «Ефективність сучасного міжнародного права: несистемний погляд на міжнародне право через призму його джерел»; доктор юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету Вільного міжнародного університету Молдови В. Гамурарі — із доповіддю «Юстиція перехідного періоду у світлі співвідношення принципу верховенства права і реалій, обумовлених політичними факторами»; кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, завідувач Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України О. Кресін — із доповіддю на тему «Проблеми реформування Ради Європи».

На конференції лунали слова привітання від колег із інших навчальних закладів та наукових установ. На міжнародно-правових читаннях були присутні

представники Національної академії наук України, Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Інституту законодавства Верховної Ради України, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного авіаційного університету, Національного університету «Києво-Могилянська Академія», Національного університету Державної податкової служби України, Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Міжнародного Соломонова університету, Київського міжнародного університету, Вільного міжнародного університету Молдови.

Деякими доповідачами (професори В. Буткевич, В. Е. Батлер, В. Денисов, М. Буроменський, Л. Тимченко) було наголошено на доцільності започаткування комплексного дослідження теорії права із залученням доробків обох правових наук — загальної теорії права та теорії міжнародного права. Продовження діалогу загальної теорії права та теорії міжнародного права, використання міждисциплінарного підходу сприяло б вирішенню багатьох методологічних проблем обох наук.

Учасники конференції дійшли висновку про непересічне значення наукових праць вчених кафедри міжнародного права Київського університету за весь час її існування для розвитку науки міжнародного права та вирішення найбільш болючих її питань. Учасниками цього зібрання було вирішено продовжувати практику спільних наукових зустрічей із залученням фахівців із різних академічних центрів для обговорення теорії та практики міжнародного права.

О. ЗАДОРЖНИЙ

*кандидат юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

О. ГРІНЕНКО

*доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділення міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)*